

Enige opmerkingen over politiek geweld

DRS. K. KOCH

Inleiding

Bij veel waarnemers bestaat de indruk dat er in Nederland sprake is van een aanzienlijke toename van min of meer politiek geïnspireerd geweld. De huidige slechte economische en sociale omstandigheden (jeugdwerkloosheid, woningnood) en de sombere toekomstperspectieven worden daarmee doorgaans in verband gebracht. Dit is een aanwijzing voor de oppervlakkige en weinig doordachte wijze waarop over politiek geweld wordt gedacht. Gemakshalve wordt immers vergeten dat de „gelukkige” jaren zestig evenzeer door politiek geïnspireerd geweld gekenmerkt werden. Ik verwijs naar de Provo-rellen, maar ook naar de Amsterdamse bouwvakkersopstand van 1966 die niet alleen een dode en enkele zwaargewonden eiste, maar ook de burgemeester en de hoofdcommissaris van Amsterdam, de kop kostte.

Het politieke geweld, zoals dat zich in Nederland manifesteert, wordt veelvuldig geïnterpreteerd, als iets dat „verkeerd maar begrijpelijk” is.

Zo definieerden Van Agt en Den Uyl het probleem ook in hun verkiezingsdebat voor Brandpunt. Slechts ter wille van de discussie legde de één op het „verkeerde” de nadruk en bepleitte krachtige maatregelen, terwijl de ander het „begrijpelijke” benadrukte en een ander regeringsbeleid in maatschappelijke hervormingen als panacee aanbood. Tegen het einde van hun spreektijd namen zij echter weer hun toevlucht tot het algemene: „verkeerd, maar begrijpelijk”.

De ontploffingstheorie

Zowel populaire als wetenschappelijke verklaringen van politiek geweld kunnen het best gekarakteriseerd worden als varianten van een soort „ontploffingstheorie” 1). De kraakbeweging, en ook het geweld dat daar soms mee gepaard gaat, wordt volgens deze theorie verklaard uit niet meer te beteugelen woede over de woningnood. Relletjes tijdens Koninginnedag worden toegeschreven aan niet-bevredigde republi-

keine verlangens. Revoluties beschouwt deze theorie als het onvermijdelijke resultaat van onhoudbare sociale wan-toestanden.

Deze populaire opvattingen zijn in verschillende wetenschappelijke theorieën uitgewerkt. Eén daarvan is de *frustratie-agressietheorie* 2). Kern van deze theorie is de gedachte dat het optreden van agressief en gewelddadig gedrag *altijd* het bestaan van frustratie vooronderstelt en, omgekeerd, dat het bestaan van frustratie *altijd* tot een bepaalde vorm van agressie moet leiden. Het gefrustreerde individu wordt geacht na korte of langere tijd zijn onbedwingbare neiging te volgen om diegene of datgene, waardoor hij zijn doel niet bereikt, aan te vallen.

Nauw verwant met de frustratie-agressietheorie is de *relatieve-deprivatietheorie*, zoals ontwikkeld door T. R. Gurr 3). Kern van deze redenering is dat de noodzakelijke voorwaarde voor politiek geweld deprivatie is. Deprivatie wordt gedefinieerd als het door het subject waargenomen verschil tussen datgene wat mogelijk wordt geacht en datgene wat verwezenlijkt is. De veronderstelling is dat naarmate de deprivatie toeneemt, ook het potentieel voor gewelddadig conflictgedrag toeneemt.

Dergelijke ontploffingstheorieën van politiek geweld kunnen tot twee samenhangende vooronderstellingen worden teruggebracht: naarmate de maatschappelijke omstandigheden slechter zijn, c.q. de relatieve deprivatie groter is, zal de kans op politiek geweld toenemen, en: dit geweld zal worden uitgeoefend door degenen die er het slechtst aan toe zijn, c.q. zich het meest gedeprimeerd voelen. Aan deze beide veronderstellingen ligt een sterk normatief, liberaal-democratisch beeld van de politieke werkelijkheid ten grondslag: de politieke en maatschappelijke orde berust (en behoort te berusten) op een consensus van de meerderheid van de bevolking, die bestaat zolang de behoeften en verlangens op redelijke wijze bevredigd worden. Zodra dit voor grote delen van de bevolking niet langer opgaat, is politiek geweld, en zelfs revolutie, te verwachten.

De praktijk

In de geschiedenis is geen bevestiging van de beide veronderstellingen van de ontploffingstheorie van politiek geweld te vinden. Integendeel. In tegenstelling tot wat menigeen verwacht en hoopt, blijkt juist, dat in de slechtste situaties (gewelddadig) verzet juist afwezig is 4). Eerder dan agressie kan men in dergelijke situaties regressie en apathie bij de „verworpenen der aarde” ontwaren. Twee zaken dienen in dit verband benadrukt te worden.

In de eerste plaats blijkt, dat de meest onderdrukkende regimes die elke legitimiteit bij de overgrote meerderheid van de bevolking verloren hebben, langdurig blijven voortbestaan. In tegenstelling tot het bekende dictum van Talleyrand — met bajonetten kun je van alles doen, behalve er op zitten — kunnen impopulaire en illegitieme regimes zich wel degelijk door het effectief gebruik van geweld en intimidatie handhaven. Waar het bij het ontstaan van politiek geweld en revolutie steeds weer op aan lijkt te komen is niet de steun van de meerderheid van de bevolking, of het ontbreken ervan ten gevolge van massale ontevredenheid. Zelfs wanneer de staat vrijwel elke legitimiteit verloren heeft, kan hij stabiel blijven, zolang leger en politie nog intact en betrouwbaar zijn. De structuur, kwaliteit en betrouwbaarheid van deze organisaties en hun relaties met politiek machtige groepen in de samenleving, zijn daarentegen van doorslaggevende betekenis bij het ontstaan van revoluties 5).

In de tweede plaats moet opgemerkt worden dat, wanneer er al sprake is van gewelddadig verzet, dit niet gedragen wordt door de meest ongelukkigste, wanhopige en misdeelde leden van de maatschappij. Zij die de Bastille bestormden, en zij die in Parijs in 1848 barricaden opwierpen, of zij die de Parijse Commune in 1871 verdedigden behoorden niet, zowel de radicale als de reactionaire politieke folklore het wil, tot de „gevaarlijke” massa. Het waren mensen van lokale reputatie: middenstanders, ambachtslieden en kleine ondernemers. In de twintigste eeuw waren het evenzo niet de allerarmste boeren, die steun verleenden aan revolutionaire bewegingen. De programma's van deze bewegingen waren ook niet primair op de belangen van de

1) Zie bij voorbeeld R. Aya, *Theories of revolution reconsidered*, *Theory and Society*, juli 1979, nr. 1.

2) J. Dollard, L. W. Doob, N. E. Miller e.a., *Frustration and aggression*, New Haven, 1939.

3) T. R. Gurr, *Why men rebel*, Princeton, 1970.

4) Zie hiervoor bij voorbeeld Barrington Moore jr., *Injustice. The social bases of obedience and revolt*, New York, 1978.

5) K. Chorley, *Armies and the art of revolution*, Boston, 1973, blz. 243. Zie ook D. E. H. Russel, *Rebellion, revolution and armed force*, New York, 1974.

allerarmsten afgestemd, wat hun leiders later „ter publieke consumptie” ook mochten verkondigen. Ook de aanstichters van de revolutie van mei 1968, behoorden tot een geprivilieerde kaste bij uitstek: namelijk studenten. En al verwerpt men Karel van het Reves karakterisering van krakers als „jongelui uit de geboede stand, die een paar jaar gratis willen wonen”, dan kan toch wel vastgesteld worden, dat krakers niet tot de minst weerbaren in de samenleving behoren.

Ter verklaring van politiek geweld voldoen de veronderstellingen van de ontploffingstheorie dus niet. Evenmin zijn zij toereikend bij het begrijpen van de uitkomsten van politiek geweld. Het ontploffingsbeeld suggereert immers, dat politiek geweld begrepen moet en kan worden in termen van de activiteiten, belangen en idealen van de groepen die het geweld hanteerden en de meest onderdrukte leden van de maatschappij zijn. Maar omdat politiek geweld en revoluties nu eenmaal niet op gang gebracht worden door deze „revolutionaire” massa bieden hun opvattingen, gecodificeerd in de welbekende revolutionaire ideologieën, nauwelijks aanwijzingen voor de richting waarin revoluties zich ontwikkelen, en voor het resultaat dat ten slotte tot stand komt. Illustratief voor het gebrekkige inzicht in het revolutieverschijnsel, is de nooit aflatende discussie op welk punt, en ten gevolge van welke omstandigheden, de Franse of de Russische revolutie de „verkeerde” weg is ingeslagen, dat wil zeggen er niet in is geslaagd de revolutionaire idealen te verwezenlijken. De ontploffingstheorie van het politieke geweld is met andere woorden eerder normatief, rechtvaardigend en ideologisch dan verklarend van karakter.

Een andere verklaring

Belangrijkste oorzaak van de tekortschietende verklaring van de ontploffingstheorie is het feit, dat geen aandacht wordt besteed aan de vraag hoe individuele frustraties, en ook gevoelens van maatschappelijke onvrede, getransformeerd kunnen worden tot gezamenlijk gewelddadig gedrag ter bereiking van bepaalde doeleinden. Essentiële zaken hierbij zijn politieke organisatie, machtsvorming en verschuivingen in de maatschappelijke machtsverhoudingen.

Politiek gedrag, ook in zijn gewelddadige varianten, vereist de inzet van machtsmiddelen. Hier ligt de voor de hand liggende verklaring voor het feit dat degenen, die in de meest ongunstige maatschappelijke omstandigheden verkeren, niet het gedrag vertonen, dat volgens de politieke folklore van hen verwacht zou mogen worden. Zij beschikken eenvoudig niet over de machtsmiddelen, die nodig zijn om met enige hoop op succes een confrontatie met hun onderdrukkers aan te gaan. Onderdrukte

groepen gaan niet tot rebellie over, wanneer zij zich slechts de gemakkelijke slachtoffers van hun tegenstanders weten. Zonder grote politieke ontevredenheid is er natuurlijk geen massaal politiek geweld te verwachten. Deze politieke ontevredenheid manifesteert zich echter pas in politieke activiteit, c.q. politiek geweld wanneer daarvan enig resultaat is te verwachten. Met andere woorden de heersende machtsverhoudingen dienen de kans op succes niet geheel uit te sluiten. Toenemend politiek geweld is derhalve alleen dan te verwachten, wanneer zich verschuivingen in de machtsverhoudingen hebben voorgedaan. Enerzijds gaat het daarbij om verzwakking van de machtspositie van het staatsapparaat of om de afnemende bereidheid van de regerende elite om de staatsmacht te gebruiken. (Plato wees er al op dat er geen revolutie plaatsvindt zonder dat er eerst scheuren in het kamp van de regerende elite zichtbaar zijn geworden.) Anderzijds gaat het om versterking van de machtspositie van oppositionele groeperingen door politieke mobilisatie en door de ontwikkeling van organisaties die leiding en richting aan de onvrede kunnen geven.

In haar recente en belangwekkende boek *States and social revolutions* neemt Theda Skocpol juist dit perspectief van

Deze rubriek wordt verzorgd door de sociale faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam

verschuivende machtsverhoudingen tot uitgangspunt voor een vergelijkende analyse van de Franse, Russische en Chinese revoluties 6). Kern van de analyse is de gedachte dat revoluties slechts plaats kunnen vinden, wanneer het staatsapparaat van de staat aanzienlijk is verzwakt. In het Frankrijk van 1789, in het Rusland van 1917 en het China van 1911 gebeurde dit *niet* ten gevolge van de activiteiten van revolutionaire groeperingen, maar omdat de „Anciens Regimes” niet langer weerstand konden bieden aan buitenlandse militaire druk en daardoor ook hun binnenlandse machtsoverwicht verloren. Voor Rusland, waarvan het militaire en administratieve apparaat was bezweken door de nederlagen in de eerste wereldoorlog, was dit het duidelijkst zichtbaar. Maar ook voor Frankrijk (onoplosbare financiële problemen van opeenvolgende oorlogen) en China (het financiële en administratieve onvermogen zich tegen imperialistische interventie te verzetten) gold iets dergelijks.

Skocpol benadrukt ook datgene, wat altijd het zekerste gevolg van politiek geweld is. Voor alles leidt het noodzakelijkerwijs tot een versterking van de onderdrukkende aspecten van het staatsapparaat. Zodra de „Anciens Regimes” ineengestort waren, ontstond er immers een machtsstrijd tussen verschillende

groeperingen en klassen, die pas eindigde op het moment dat er een nieuw machtscentrum gevormd was. Deze interne machtsstrijd, maar ook de dreigende internationale situatie, dwongen de revolutionaire leiders, ongeacht hun ideologische voorkeur, een staatsapparaat op te bouwen dat sterker was dan dat wat er voordien bestond. Dat daardoor het verwezenlijken van de nagestreefde revolutionaire idealen eerder belemmerd dan bevorderd wordt, is gezien het bovenstaande niet eens meer een onbegrijpelijke paradox.

Tussen de door Skocpol behandelde grote historische revoluties en het geweld waarop in het begin van dit artikel bedoeld is, bestaan natuurlijk in elk opzicht aanzienlijke verschillen. Van een verzwakking van het staatsapparaat van de staat en van een afnemende bereidheid om er in voorkomende gevallen uiteindelijk ook gebruik van te maken is hier te lande geen sprake. Het huidige politieke geweld kan *op zich* dan ook geen enkele bedreiging vormen voor het bestaande politieke systeem. Pleidooien voor uitbreiding van omvang bewapening en bevoegdheden van de politie, en zelfs voor beknotting van individuele vrijheidsrechten kunnen in die zin dan ook niet als een passende reactie beschouwd worden. Zij zijn eerder te begrijpen als uitingen van mensen, die op grond van hun ideologische voorkeuren of hun directe materiële betrokkenheid, op zich al veel voor dit soort maatregelen voelen. Het systeem van de parlementaire democratie wordt met andere woorden niet bedreigd door enkele tientallen stenengooiers, maar door de wijze, waarop sommige politici van de, overigens begrijpelijke, opwinding daarover gebruik maken om aanhang voor hun ideeën te verwerven.

De kraakbeweging

Het perspectief, dat hier ontwikkeld is op de relatie tussen politiek geweld en verschuivende machtsverhoudingen, kan er niet alleen toe dienen om de huidige problemen tot realistischer proporties terug te brengen, maar biedt ook een kader waarbinnen bepaalde, met name gewelddadige, aspecten van bij voorbeeld de kraakbeweging beter geïnterpreteerd kunnen worden. Aanvankelijk ging het daarbij om geïsoleerde individuen, die voornamelijk langdurig leegstaande slooppanden betrokken en zich tegen ontruiming nauwelijks verzetten. De inzet van politie bleef dus vaak uit. Langzaam ontwikkelden zich op basis van gemeenschappelijke belangen organisatorische netwerken. Met behulp daarvan werd het mogelijk snel groepen

6) T. Skocpol, *States and social revolutions*, Londen, 1979.

mensen te mobiliseren en het verzet tegen ontruiming te organiseren, waardoor vervolgens politie-ingrijpen steeds meer ging vóórkomen. Tegelijkertijd groeide bij politici, die het bestaan van een zekere verantwoordelijkheid voor de woningnood niet langer konden of wilden ontkennen, de aarzeling om bij ontruiming politie in te zetten. Hierdoor werden krakers gestimuleerd in het aannemen van een nog krachtdadiger houding.

Niettemin schiet hiet hier ontwikkelde perspectief in ieder geval in één opzicht te kort. Het betreft hier een kwestie, die nagenoeg in de taboesfeer ligt: *een groot aantal mensen vindt het gewoon leuk om enig geweld te gebruiken, met name wanneer de persoonlijke risico's daarbij uiterst gering zijn*. Of, om een jeugdige geweldgebruiker zelf aan het woord te laten: „En dan dat gezanik over rellen uit ideële overwegingen. Rellen zijn alleen maar leuk, omdat je dan stenen kan gooien. Rellen zijn leuk vanwege de rellen, niet voor een of ander huis” (*Haagse Post*, 16 mei 1981). Een combinatie van het machts- en het amusementsperspec-

tief biedt een geschikt handvat bij het interpreteren van de gewelddadigheden op de dag van een „grote” ontruiming. Door de imponerende overmacht van politiezijde verloopt de ontruiming zelf doorgaans geweldloos, omdat de krakers terdege beseffen geen schijn van kans te hebben en eieren voor hun geld kiezen. Die zelfde politiemacht, die een geweldloze ontruiming garandeerde, biedt echter vervolgens aan mobiele, nauwelijks grijpbare groepen geweldgebruikers een prachtig doelwit. De waarneming dat de rellen pas eindigen wanneer de Mobiele Eenheid zich heeft teruggetrokken, is voor een aantal gevallen zeker juist. Hoe de overmacht aan politie die nodig is om een ontruiming geweldloos te laten verlopen vervolgens na de ontruiming snel weer uit het stadsbeeld kan verdwijnen, lijkt me overigens een vrijwel onoplosbaar technisch probleem te zijn.

Conclusie

Zoals reeds is opgemerkt, is er geen enkele reden om te pleiten voor een ver-

sterking van het machtsapparaat van de overheid. Dat is sterk genoeg. Daaraan kan nog toegevoegd worden dat een versterking van het politie-apparaat nauwelijks zal bijdragen tot het terugdringen van het politieke geweld dat nu in Nederland waarneembaar is. Een werkelijk efficiënte beteugeling van dit geweld is slechts te verwachten door een zeer aanzienlijke aantasting van de persoonlijke vrijheid en levenssfeer van iedere burger, die vooralsnog door de grote meerderheid van de bevolking onaanvaardbaar wordt geacht. Aldus beschouwd is een zekere mate van geweld de prijs die betaald moet worden voor een grote mate van politieke en persoonlijke vrijheid.

Deze prijs kan echter ook te hoog worden. Naarmate het geweld toeneemt, zullen de stemmen die een versterking van het politie-apparaat en een beperking van de individuele vrijheidsrechten eisen, onweerstaanbaar opklinken. Eerder dan dat door het toenemend gebruik van geweld bepaalde maatschappelijke hervormingen worden afgedwongen, zal dan ook een versterking van het staatsapparaat en een verslechtering van het politieke klimaat het gevolg zijn. De politieke doelstellingen die de inzet van de strijd vormen, zullen moeilijker bereikt worden, omdat deze samen met de populariteit van de geweldgebruikers aan aantrekkingskracht zullen inboeten. Te weinig wordt dit beseft, niet alleen door de bedrijvers van dit geweld, maar ook door degenen, die het geweld op de gangbare wijze verklaren als een vanzelfsprekend dan wel onvermijdelijk uitvloeisel van ongunstige sociale omstandigheden. Dikwijls bepleiten juist zij, ter uitbanning van geweld, allerlei sociale hervormingen. Natuurlijk moet iedere sociale verbetering nagestreefd worden en zeker niet in de laatste plaats wegens het rust-en orde-element. Het is echter een illusie te menen dat binnen afzienbare tijd de maatschappij zo te herstructureren zou zijn, dat geen enkele groepering meer een oppervlakkig alibi voor het gebruik van geweld zou hebben. Door ter uitbanning van het geweld *uitsluitend* te pleiten voor hervormingen en de machtsfactor en het amusements-element meer of minder bewust te verwaarlozen leveren zij ongewild en impliciet een zekere rechtvaardiging van geweldgebruik. Iedere vandalistische voetbal-supporter kent de verklaring, die de welwillende sociaal-psycholoog voor zijn gedrag heeft — werkloosheid, woningnood, echtscheiding — uit het hoofd en iedere kraker citeert zonder mankeren om het even welke politicus, die toegeeft dat „de politiek gefaald heeft bij het oplossen van de woningnood”. Het enige gevolg van deze welwillende „verklaringen” van geweld lijkt dus de toename ervan te zijn — met alle boven aangeduide, eveneens onbedoelde schadelijke gevolgen van dien.

Koen Koch